

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

УКРАЇНА У СВІТОВОМУ ІСТОРИЧНОМУ ПРОСТОРІ

Збірник матеріалів

Всеукраїнської науково-практичної конференції

м. Київ, 22 листопада 2024 р.

Київ 2024

УДК 94(477)(06)

У 45

Головний редактор: М.В. Трофименко, ректор Маріупольського державного університету, доктор політичних наук, професор.

Головна редколегія: О.П. Реєнт, член-кореспондент НАН України, д.і.н., проф., заступник директора Інституту історії України НАН України; Ю.В. Константинова, к.і.н., доцент, декан історичного факультету; С.В. Новікова, к.і.н., доцент, заступник декана історичного факультету; В.М. Романцов д.і.н., професор (відповідальний редактор); С.С. Арабаджи, к.і.н., доцент; В.С. Волоніць, к.і.н., доцент; В.О. Забавін, к.і.н., доцент; В.М. Коробка, к.і.н., доцент; Ю.В. Коробка, к.і.н., доцент; Н.І. Романцова, д.і.н., доцент; Н.Ф. Шипік, к.і.н., доцент.

Затверджено на засіданні кафедри історії та археології (протокол № 5 від 17.12.2024 р.).

Рекомендовано до друку Вченою радою історичного факультету Маріупольського державного університету (протокол №4 від 18.12.2024 р.)

У 45 Україна у світовому історичному просторі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 22 листопада 2024 р. / під заг. ред. М. В.Трофименка. – Київ: МДУ, 2024. – 135 с.

У збірнику представлено наукові матеріали, що включені до програми Всеукраїнської науково-практичної конференції «Україна у світовому історичному просторі». В ньому висвітлюються різні аспекти української історії як складової всесвітньої історії, історичного краєзнавства, історичної регіоналістики, культури, актуальні проблеми міжнародних відносин, методики викладання історії в школі. Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, магістрантів і всіх тих, хто цікавиться питаннями історії, культури, зовнішньої політики України, історичного краєзнавства, а також міжнародними відносинами нашого часу.

The abstracts presents the scientific articles included in the proceedings of the All-Ukrainian research conference «Ukraine in world historical space». It highlights various aspects of the history of Ukraine as a part of the global history, historical regional studies, historical regionalism, culture, as well as acute problems of international relations and foreign policy of Ukraine, methods of teaching history in school. The abstracts are meant for students, scientists, instructors and those seeking their masters' and scientific degrees as well as for those who really care for the contemporary Ukraine's history, culture, foreign policy, foreign affairs and country studies.

УДК 94(477)(063)

© Маріупольський державний університет, 2024

© Історичний факультет, 2024

Це ж дикість! Справжнє божевілля!
Жахається весь білий світ:
Наруга над святим, насилля!
В багнюці Божий заповіт!..

Бог є творцем всього живого,
І Він карає завжди тих,
Хто прагне потайки чужого –
Бо це – жакливий смертний гріх.

Ми ж молимо й благаємо Творця:
«Будь милосердним, Отче наш!
Вже третій рік доходить до кінця,
Та лихо не лишає нас...»

Єднаймося разом всі до купи,
Як пальці, щільно у кулак!
Хай з кожним днем міцніє злука,
Бо ж кожен з нас в душі – козак!

Ми вірим: перемога буде
Добра над дикістю і злом!
Героїв подвиг не забудем,
Їм низько вклонимось разом.

Велика шана всім в віках
І наша пам'ять в нагороду.
На цих нескорених стовпах
Постала воля для народу.

Була й стоятиме держава,
Знов рясно зацвіте калина,
Героям нашим – вічна Слава!
І Слава мужній Україні!

Маріуполь – Одеса
Анатолій Бутенко
Член НСЖУ

КОЗАЦЬКА СПАДЩИНА МАРІУПОЛЯ

Коробка В.М., Коробка Ю.В.

Історичні джерела свідчать, що у 1740-х рр. запорізькі козаки почали організоване, осіле господарське опанування Надазов'я. У результаті виникло селище – Кальміуська паланка або Кальміус, – центральний масив якого зосереджувався поміж трьох водойм – гирла р. Кальміус, Азовського моря та озера Домаха. На синхронних картографічних матеріалах це козацьке селище позначено назвою «Калмиуская поланка Войска Запорожскаго» [4]. У корпусі виданих документів Архів Коша Нової Запорозької Січі зустрічаємо назви – «Калміус», «Калмус», «Кальмінос» [1, с. 121, 124, 229]. Тут був найважливіший пункт залюднення й осілого життя в нашому краї, військово-

адміністративний центр однієї з територіальних округ, з яких складались належні Новій (останній) Запорозькій Січі землі – Вольності Війська Запорозького Низового або Запорожжя.

На його ближні та дальні околиці поширився переважно риболовецький промисел, розповсюджувалось скотарство та рільництво [10, с. 240]. Пунктами зосередження рибного промислу були риболовецькі заводи на узбережжі Азовського моря, які були власністю запорожців. Власники організовували ловіння й переробку риби (засолювання, в'ялення), виготовлення ікри та баликів, а також реалізацію рибної продукції. Виробничий процес на підприємствах ґрунтувався на приватній власності на засоби виробництва, особистій праці власників та найманих ними осіб або тільки наймитів, а також прибутковій мотивації. Терени паланки та її околиць були місцем жвавої торгівлі, перевезення товарів, переважно риби та рибних продуктів. Завдяки господарській діяльності запорожців усталювалися торговельні зв'язки Надазов'я з українськими землями, імперським простором та закордоном.

Ліквідація Нової Січі та полково-паланочного устрою не зупинила господарського освоєння Надазов'я. Наступність із козацьким періодом полягала в безперервній наявності українського етнічного компонента у розвитку продуктивних сил краю.

Спочатку український етнічний чинник – колишні запорозькі козаки та наймити, зареєстровані різними переписами, які проводились місцевою імперською адміністрацією протягом другої половини 1770-х років, – був домінантним у виробничих процесах у Надазов'ї.

У подальшому продуктивні сили краю зростали на основі взаємодоповнення традицій, закладених ще в січові часи, та досвіду новоприбулих з ханату «християн грецького закону», з яких сформувалась станова спільнота «маріупольські греки». Зокрема, в описі міст Азовської губернії йшлося про те, що внаслідок неприхильності «маріупольських греків» до рибальства «одними тільки малороссиянами лов производится» [7, с. 80].

Отже, українське козацтво започаткувало те, що у нашому краї триває до сьогодні – безперервну традицію розвитку продуктивних сил. У той час, насамперед, до них відносились знаряддя для рибальського промислу – плавзасоби, риболовецькі снасті, а також професійно вправні працівники.

Маріуполь почав будуватися на просторі, де вже були зведені українцями житлові та культові споруди. Український компонент нашого міста (етнічний, мовний, спосіб життя та інтелігентське середовище від 1870-х років) – його невід'ємна складова від Кальміуської паланки до теперішніх часів [5].

Приватна ініціатива розквітала тут із часів заснування селища Кальміуська паланка. Гирло річки Кальміус було своєрідною мілководною затокою Азовського моря. На цьому місці була база для стоянки (гавань) козацької видобувної «флотилії». Тут безперервно, саме з часів паланки, до нашого часу функціонували пункти для причалування й розвантаження з суден (здебільшого риби). Тут же відбувалось навантаження на засоби тогочасного водного транспорту рибальського знаряддя, ймовірно, солі, харчу та горілки для рибарів [5]. Є поки що поодинокі виявлені свідчення вивезення звідси за кордон імперії зерна ще в паланочні часи [8, с. 488–490].

За паланочних часів у гирлі р. Кальміус не були споруджені спеціальні причальні споруди для швартування козацьких човнів. Не відразу вони з'явилися у постпаланочну, маріупольську добу. Утім, судна не припиняли відчалювати звідси з метою товарного рибальства та його матеріального забезпечення, не зупинялось, не зменшувалось, а збільшувалось завезення сюди видобутої в різних місцях Азовського моря риби.

Такий напрям розвитку переступив межу XVIII та XIX століть. Зокрема, в 1807 р. таганрозький градоначальник Б. фон Кампенгаузен доповідав у міністерство внутрішніх справ: «Главный внутренний торг в Мариуполе есть рыбной. Темрюкская и Донская рыба привозится в Мариуполь на лотках, на коих с оною туда приходило в 1804 г. 235, у 1805 р. – 220, у 1806 р. – 139» [2, с. 273]. До речі, з 1807 року наше місто потрапило в адміністративне підпорядкування Таганрозького градоначальства [9, с. 1318].

За відомостями іншого таганрозького градоначальника П. Папкова, риба та рибні продукти у великій кількості доставлялися морем з різних місць до Маріупольської пристані. З цією метою використовувалися спеціальні човни, що піднімали по 3–5 тис. пудів вантажу (1810 р. таких човнів було до 70, причому кожен робив по 3–4 ходки). Суходолом до Маріуполя приходило за рибою та рибними продуктами до 10 тис. фур (чумацьких маж) [3, с. 281]. Є й інші подібні відомості, вочевидь, за інший рік. У них йдеться, зокрема, про приїзд у Маріуполь протягом року до 13 тис. «фурщиків», які вивозили виловлену рибу на продаж у малоросійські губернії [2, с. 338]. Давалась взнаки усталеність з паланочних часів суходільних шляхів до місця продажу риби та рибних продуктів.

За нашими підрахунками в Маріуполі, як центрі рибної торгівлі, в першому десятилітті XIX ст. щороку відбувалась продаж-купівля від 6,4 до 22,4 тис. тон риби. Надходження від риботоргівлі, зважування риби на міських вагах, зборів з рибних ловів на теренах міської громади могли складати 80 і більше відсотків доходів дуже скромного тоді маріупольського бюджету. У такий спосіб відгукувався паланочний спадок [5]. Згодом кальміуська гавань перетворилась на порт, який відіграв чималу роль у експорті пшениці в XIX ст.

Рибальськими угіддями на теренах Маріупольщині в постсічовий час здебільшого користувались підприємці, що походили з неукраїнських етностанових верств. Утім, рибарями, безпосередніми виробниками були українці. На кожен невід (на одному рибному заводі було по одному – два неводи) потрібно було 22 особи: майстер (отаман), його помічник та 20 робітників-забродників. Працювали від частини прибутку, за виключенням витрат на купівлю сіток, мотузок, поплавків, солі тощо. Суму, що залишилася, ділили навпіл, половину отримував господар, другу половину працівники ділили на рівні частини між собою [6, с. 90]. Мали б бути ще й оброблювальники риби.

У селищі Кальміуська паланка було влаштовано православний Свято-Миколаївський храм, що став центром парафіяльної громади, справами якої опікувалися Київський митрополит, духовенство Межигірського Спасо-Преображенського монастиря, кошовий отаман та паланочна старшина. Тут протягом багатьох років, до переселення православних вірних із ханату, забезпечувались духовні потреби місцевої української громади. Приміщенням храму та церковним начинням користувались деякий час і переселенці. Ці факти – свідчення початку поширення православ'я в нашому краї та його місцевої інституалізації з козацьких часів.

Зважаючи на те, що ще наприкінці XVII ст. Південь України як частина Османської імперії був у зоні ісламу, опанування українським козацтвом Надазов'я вперше презентувало тут сталий, осілий християнський світ (цивілізацію).

Література

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775 / П.С. Сохань. Київ, 1998. Т. 1. 698 с.
2. Гедьо А.В. Соціально-економічний розвиток грецьких громад України середини XVII–XIX ст.: джерелознавчий аспект. Донецьк: ДонНУ, 2006. 399 с.
3. Дружинина Е.И. Южная Украина в 1800-1825 гг. Москва: Наука, 1970. 381, [2] с., [1] л.
4. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Ф. 1, Спр. 292: Карта лежащим местам около крепости Святого Димитрия Ростовского с показанием Российской империи границ [с барьерной землей на побережье Азовского моря]. М:6 верст. в дм.
5. Коробка В., Коробка Ю. Яку ж спадщину від селища Кальміуська паланка (Кальміус) отримав Маріуполь. 2023. 9 вересня. URL: <https://www.0629.com.ua/news/3657738/pro-kozacke-korinna-mariupola-castina-6-aku-z-spadsinu-vid-selisa-kalmyuska-palanka-kalmyus-otrimav-mariupol/>
6. Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI века. Изд.2-е измен. и доп. Мариуполь: Рената, 2008. 428 с.

7. Описание городов Азовской губернии // Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии / Изд. под ред. А. Синявского. Екатеринослав, 1904. Вып. 1. С. 72–93.
8. Протоколы Правительствующего Сената 1758 г. // Сенатский архив. СПб.: Сенатская типография, 1903. Т. 10. [1], 612 с.
9. ПСЗ-1. Т. 29, №22671. С. 1318.
10. Синяк І. Поселення Кальміуської паланки в генезі сучасних населених пунктів // Нариси з історії освоєння Південної України XV–XVIII ст.: колективна монографія / за ред. О. Репана. Київ: К.І.С., 2020. С. 227–255.

ЄВРЕЙСЬКИЙ ПОГРОМ 1905 Р. У МАРІУПОЛІ

Новікова С.В.

Спалахи антисемітизму, які ще з часів середньовіччя були маркером кризових явищ у суспільстві, на жаль, знову все частіше спостерігаються у різних країнах світу. Така тенденція є загрозливим сигналом зростання небезпечних настроїв, що виникли внаслідок соціальних та економічних проблем, спричинених не в останню чергу війнами, що відбуваються від початку ХХІ ст. на Близькому Сході. Ситуація загострилася після нападу 7 жовтня 2023 р. бойовиків ХАМАС на Ізраїль та початку контртерористичної операції у секторі Газа. Відбулися заклики до геноциду та переслідування євреїв у провідних університетах США – Гарварді, Пенсільванському університеті, Массачусетському технологічному інституті, які стали предметом розслідувань Конгресу у грудні 2023 р., переслідування євреїв у країнах ЄС, яскравим прикладом яких у листопаді 2024 р. став єврейський погром в Амстердамі. Антисемітські виступи також відбулися у жовтні 2023 р. на Північному Кавказі, але їх першопричину слід шукати у традиційній маніпулятивній політиці російської влади в сфері міжетнічних відносин [1].

З іншого боку, російська агресія проти України активізувала розпалювання антисемітизму в РФ за допомогою підконтрольних державі ЗМІ, а також через риторику політиків та державних чиновників, які розповсюджують теорії змови, намагаючись відволікти увагу росіян від воєнних злочинів їх армії в Україні, перекласти провину на інших та викривити інформацію про те, що відбувається у країні та у світі. Вправно використовуючи давні антисемітські забобони, кремлівська влада розповідає про уявні ворожі наміри західних держав щодо Росії, покладаючи провину за це на євреїв. Крім того, попри те, що існують беззаперечні докази того, що погроми осені 1905 р. були сплановані та організовані представниками російської влади, в російській історіографії та публіцистиці постійно спостерігаються спроби применшити кількості жертв погромів серед євреїв та перекласти провину за розпалювання антисемітизму на «підступний Захід», який таким чином ніби намагався пригальмувати небачені темпи економічного розвитку Російської імперії на початку ХХ ст. [2].

Подібні прийоми не нові. Вони застосовуються владою російської держави вже більше 100 років і спираються на давню традицію використання антисемітизму для створення атмосфери невдоволення та розбрату у суспільстві, для дезінформації та пропаганди, для ослаблення та дискредитації внутрішніх та зовнішніх супротивників. Саме тому вивчення типових методів російської політики антисемітизму на прикладі єврейських погромів, що відбулися у Маріуполі та інших містах у жовтні 1905 р., під час першої російської революції, є важливим та цікавим, і виступає завданням цієї наукової розвідки.

Єврейські погроми на теренах Російської імперії відбувалися протягом всього ХІХ ст. Але за своїми масштабами хвиля погромів у жовтні 1905 р. перевершила усі попередні і охопила всі великі промислові міста європейської частини країни, особливо її півдня. Як не дивно, детонатором для цих сумнозвісних подій став царський маніфест 17 жовтня, який дарував населенню імперії громадянські свободи. Але реальна політика імперської влади виявилася протилежною і була одразу спрямована на дискредитацію цих свобод.